

Zaļais mērkaķa pakalģala garspalvu purkšķis

Lai gan scenāristi un režisori Janno Peldma un Heiki Ernitss pēc katras Lotes filmas parādīšanās uz ekrāniem apsola, ka jaunu pilnmetrāžas filmu vairs neuzņems, tomēr filmas “Lote un pazudušie pūķi” tapšana laikam nebija pārsteigums nevienam. Un es uzdrīkstos prognozēt – ja ne ātrāk, tad līdz nākamajai valsts jubilejai mēs tiksim pie vēl kādas “Lotes”, jo kaut kādu savādu iemeslu dēļ valstiskā līmenī igauņu kino ir tikpat nesaraujami saistīts ar patriotiskumu kā Igaunijas aviokompānija.

Nacionālā dārguma statusā Lotes filmas, neatkarīgi no autoru nolūkiem, nenovēršami ir politiskas. Tāpēc nav nekā pārsteidzoša, ka ikviena saruna par Loti sākas ar konstatējumu – pēdējās trīs filmas ir uzņemtas sadarbībā ar Latvijas filmu studiju *Rija* [Red. piezīme – Igaunijā vispirms tapa seriāls par populāro suņumeiteni (2000, 13 x 5 min) un no tā izveidota pilnmetrāžas filma *Lotes ceļojums uz dienvidiem / Lotte reis lõunamaale*, bet Latvijā Lote parādījās ar filmu *Lote no Isgudrotāju ciema / Leiutajateküla Lotte* (2006)].

Diezgan daiļrunīgs ir arī fakts, ka Lotes zeme atrodas Pērnavas apriņķī, samērā

tālu no Tallinas, toties tuvāk Latvijai. Bet, tā kā Eiropas Savienības atbalsts, ko nav iespējams saņemt bez divu dalībvalstu sadarbības, filmas uzņemšanai ir ārkārtīgi nepieciešams, tad smādēts netiek neviens līdzeklis.

Viens no Lotes filmu scenāriju līdzautoriem, rakstnieks Andruss Kivirehks (Andrus Kivirähk) ir dažādu visā valstī popularitāti iemantojušu literāro varoņu autors, un viens no tiem – Rijkuris – kļuvis par jēdzienu un darbības apzīmējumu[1]. Rijkurība, rijkurot – šie vārdi igauņu medijos bieži sastopami kā metafora savtīgai rīcībai vai zagšanai. Taču, tā kā tā ir viena no pamatvērtībām „būšanā par igauņi”, tad nekā klaji nosodāma tur nav. Ja pamatā ir šāda ideoloģija, tad, lai saņemtu atbalstu no Eiropas, vienalga – filmas uzņemšanai vai ceļu būvei –, svēti ir visi līdzekļi, pat sadarbība ar latviešiem, kamēr vien peļņa ieripo mūsu sētā.

Lote kā politikas instruments

Jautājumos, kas attiecas uz valsts aizsardzību, igauņi principā ir diezgan atvērti sadarbībai. Ja arī Lote ir politiska, tad galvenokārt tā ir aizsardzības politikas instruments, un vismaz Krievijas apdraudējuma jautājumā Igaunija un Latvija atrodas galda vienā pusē – tātad sadarbības pamati ir skaidri un attiecīgo struktūru akceptēti. NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centra direktora vietnieks Pēters Tali, runādams Igaunijas televīzijā par Krievijas propagandu[2]], ieteica, ka igauņu bērniem tomēr labāk vajadzētu rādīt nevis krievu multfilmu *Maša un lācis*, bet gan Lotes piedzīvojumu filmas.

Bet šo filmu personāžiem, ja patvaļīgi turpinām Tali domu gājienu, tāpat kā vairākumam igauņu, trūkst jebkādas apzinātas politiskās rīcības programmas, turklāt neatkarīgi no tā, ka lielai daļai ir nosliece uz fanātismu.

Taču, par spīti igauņu vispārējai vienaldzībai, Lotes recepcijā tomēr netrūkst politisku interpretāciju. Feminisma līnija caurstrāvo visas filmas, un šis apstāklis, protams, jāuzskata par sociālā diskursa blakusparādību, toties surikātus, kas cenšas pamest tuksnesi filmā *Lote un pazudušie pūķi*, ir sarežģīti uzlūkot citādi nekā par daudzcietušajiem sīriešiem. Filmas autori skaidro, ka bēgšana izriet no cēloņu un seku ķēdes – surikātu dzīves vietā vairs nav pieejama pārtika, tāpēc viņiem jādodas prom, tikai viņi paši nezina, kurp. Tomēr, ja problēmu atrisinātu uz vietas, nevienam nebūtu nekāda iemesla kaut kur doties.

Kritiķis Teniss Karks (Tōnis Kark) šo epizodi ir aprakstījis diezgan žultaini [3]. Surikātu dzīves apstākļi ir pasliktinājušies tāpēc, ka no kalna gala vairs nešļācas pārticība un no akas nevar pasmelt zupu. Uzlūkoti aktuālās politikas kontekstā, šie varoņi rada asociācijas ar nožēlojami marginalizētu jaunattīstības zemi un / vai bijušo koloniju, kas pati ne ar ko netiek galā. Surikāti tiek rādīti kā tēli, kuru liktenis ir pārējo personāžu rokās; viņi paši savas situācijas uzlabošanai nav spējīgi darīt neko citu, kā upurēt izžuvušajai akai milzīgas bikses. Savukārt pārējie cietējiem nepievērš nekādu īpašo uzmanību.

Labākā doma, kāda iešaujas prātā Lotei, ir iemācīt surikātiem sakravāt koferi.

Gan surikātu ciešanas, gan vēlākā “zelta aunādas” atdzīvošanās vienkārši ir citu notikumu blakus parādības. Karks situāciju rezumē šādi – sausuma iemesls ir “Eiropas kolonistu aiziešana”, savukārt situāciju glābj sastrīdējušos pūķu (lasīt: Eiropas valstu) izlīgšana, pēc kuras tie atkal sāk tuksneša tautai pumpēt pārticību. “Absurdi gan, taču vecā un nefunkcionējošā pasaules kārtība tiek atjaunota kopā ar iemācītas bezpalīdzības dotēšanu un citām tamlīdzīgām nejēdzībām. Sametas neomulīgi no uzskatāmības, ar kādu tas – domājams, neviļus – tiek pavēstīts bērnu filmas valodā,” Karks summē savu kritiku. Un šai ziņā man viņam jāpiekrīt.

Turklāt ar aktuālo politiku uzlādēti personāži Lotes filmās nav nekas jauns. *Lotes ceļojumā uz dienvidiem* uz kūstoša ledus gabala tiek atrasts un no karstuma dūriena izglābts mirstošs leduslācis, kuru nogādā pie ārsta. Taču atšķirībā no

surikātiem, kas nemāk ar sevi neko iesākt, lācis ir proaktīvs un, tikko atguvies, pasludina sevi par lāsteku dārznieku un ievācas ārsta siltumnīcā.

Kadrs no filmas "Lotes ceļojums uz dienvidiem" (2000)

Indianas Džonss šķirsta meklējumos

Igauņu kinokritiķis Donalds Tombergs, kurš par Lotes filmām rakstījis vairākkārt, ir pievērsis uzmanību filmas pasaules slāņainībai [4]. Izgudrotāju ciems atrodas lielākā pasaulē, uz kuru Lote katru reizi dodas piedzīvojumos, taču arī pašā ciemā ir vesels pulks mazāku pasaulu, par kuru esamību atgādina kukainīši, kas šur un tur rosās, vai, piemēram, kurmji pazemē.

Taču šīs pasaules – ko Tombergs pamatoti salīdzina ar Muminu māju – visas ir autonomas un zināmā mērā slēgtas, par ko liecina apstākļi, ka aiziešanai no Izgudrotāju ciema ir vajadzīga instrukcija. *Lotes ceļojumā uz dienvidiem* šāda loma bija piešķirta kartei, ko tētis Oskars sameklē pirms lidojuma; pazudušo pūķu atrašanai ir vajadzīga metode, kas pazīstama jau kopš Indianas Džonsa filmas *Pazudušā šķirsta meklējumos / Raiders of the Lost Ark* (1981) – iegūmēt mīklainu dienasgrāmatas ierakstu, kura saturu varonis atmin, soli pa solim virzoties uz

priekšu.

Ir arī daudz varoņu, kas no savas pasaules svešā nonāk neprognozējami – tas ir Lotes filmu notikumus darbinošais un nesošais naratīvs.

Filmā *Lote no izgudrotāju ciema* tāds varonis bija grāmatā nonākusi bite Susums, savukārt jaunajā filmā – ar smejamdrudzi saslimušie antropologi Karls un Viktors, kurus krastā arī iznesušas straumes. Un pūķu meklēšanas piedzīvojums sākas tad, kad Lotes mazā māsiņa Rozīte, pašapzinīgi paziņojusi “Rozei ir jauns piedzīvojums,” iekrīt kurmju pazemes mājoklī.

Fanātiķi

Lotes pasaules populācija ir pārsvarā fanātiska, Lote un viņas mazā māsiņa tajā ir daudz maz vienīgās, kuras nav pārņēmis histērisks drudzis un kurām, šķiet, ir kaut cik adekvātas attiecības ar pasauli. Kad Lote un viņas māsa, pūķus meklējot, satiek ezi, kurš iet bekot, tam vismaz vēl pietiek laika abas steidzīgās suņu meitenes vismaz pamanīt, bet, kad viņas nonāk izgudrotājas Soņas laboratorijā, kura pašlaik nodarbojas ar ģenētiski mutējušas egles selekcionēšanu, lai čiekuru vietā būtu ābola lieluma zemenes, izgudrotāja ir tā pārņemta ar savu darbu, ka pat nepabrīnās par viešņām.

Profesors Karls, zaudējis cerību uzvarēt tautasdziesmu vākšanas konkursā, ļauj sevi pieveikt dabas skaistumam, tomēr, izdzirdis, ka Lote ir atradusi ceļu pie pūķiem, arī viņš atkal atsāk skrējieni uz mērķi. Šķiet, mazliet vairāk uz empātiju

spējīgi pazemē dzīvojošie kurmji, taču viņu gadījumā darišana galvenokārt ar pieklājību, kas vienkārši ir daļa no viņiem piemītošās mānijas. “Izgudrotāju ciems ir vieta, ko nekremt šaubas, un eksistenciāli svarīgas lietas tur ir nemainīgas,” konstatē Tombergs[5].

Salīdzinājumā ar Loti, kurai piemīt klinisks baiļu sajūtas trūkums, viņas mazā māsiņa šķiet gluži vai cilvēciska.

Gadījusies par liecinieci pūķu savstarpējām vārdu cīņām, viņa ir spējīga ne tikai sabīties, bet pat ieraudāties un paslēpties zem galda. Man šķiet, ka līdztekus viņai vienīgie personāži, kam ar prātiņu viss daudz maz kārtībā, ir divi ciema iedzīvotāji (zīvis), kas Riča dēlam Adalbertam palīdz nokļūt pāri upei (kamēr iepriekšējie ceļotāji upei pāri pirms tam pārgājuši pa vingrošanas stundas dalībnieku mugurām, tā izraisot lielu sašutumu skolotājā).

Izgudrotāju ciemā nekas netiek darīts remdeni, jo varoņi ir dziļi pārlicināti katrs par sava uzdevuma nozīmību. Tomēr vienlaikus šķiet, ka process – pati izgudrošana – ir krietni svarīgāks nekā rezultāts. Tāpēc es drīzāk nepiekrītu tiem kritiķiem, kas uzskata, ka zaķis Adalberts, kurš šoreiz grib kļūt par “zaķi ar portfeli”, būtu vējgrābšlis. Viņa dziņa kļūt slavenam nevar realizēties, un viņš pats to apzinās, tomēr viņam, gluži tāpat kā citiem, jācenšas un, līdzekļus neizvēloties, jāizgudro. Arī tas, ka portfeli, kad Adalberts beidzot pie tā tiek, atklājas vecas, smirdīgas bikses, nav nekas dramatisks, jo līdz brīdim, kad mērķis ir sasniegts – portfeli ir dabūts –, spriedze jau mazinājusies.

|| *Līdzīgi arī lācim Edvardam nemitīgi jāpazaudē savas lietas, un tas, ka reizēm viņš kaut ko arī atrod, būtiski neko nemaina.*

Jau atkal jācitē Tombergs, kura divi raksti, cik man zināms, ir vienīgie teksti, kas jel kaut cik mēģina analizēt *Lotes* saturisko pusi: “Organiska virzība uz priekšu un neielaišanās kompromisos, neļaušanās traucēties savā darbā, optimisms un spēja atrast praktisku risinājumu neveiksmēs – tas viss kopā tomēr rada iekšēji harmoniskas attiecības, kaut gan ikviens notikumus saskata no sava viedokļa un piedzīvojumi nekur nepazūd. Ja vajadzētu atrast salīdzinājumu, tad tāda pati eksistenciāla nostāja raksturīga arī grāmatas *Vinnijs Pūks* personāžiem.”[6]

Lote pieder tautai jeb Ko domā bērns (un vecāki)

Lotes nozīmīgums ideoloģiskajā cīņā izriet no fakta, ka mums ir darišana ar Igaunijā pirmo īsto vietējo prečuzīmi bērnu popkultūrā – pēc Eno Rauda uzrakstītajiem un Edgara Valtera uzzīmētajiem Naksitrallišiem un Kriksiša, kas attiecas vēl uz padomju laiku. Salīdzinājumam vēl varētu minēt varbūt tikai Poļus (Pokud), kuriem arī ir savs tematiskais parks, taču, kad Edgars Valters šos tēlus radīja, viņš jau bija cienījamā vecumā un (pagaidām?) nav atradies neviens, kas pēc meistara nāves būtu spējis šos tēlus mantot.

Taču personāžs, kas ir tik populārs kā *Lote*, jau pieder nevis autoriem, bet gan tautai – to ilustrē recepcijas masa, ko izraisa katra *Lotes* filmas epizode. Taču, par laimi, autoru un tautas ekspektācijas ir samērā līdzīgas, un, lai arī autori uzsver, ka ir brīvi savās izvēlēs, jo nav atkarīgi no komerciālās veiksmes, tomēr formula “miermīlība un labais”, ko viņi izstrādājuši *Lotei* un skatītāji novērtējuši atzinīgi, joprojām ir pa prātam arī pašiem radītājiem.

Diemžēl kritika savā tematu izvēlē ir tikpat noturīga kā filmas. Man jāatzīstas, ka arī šis raksts vismaz igauniski radītās recepcijas kontekstā ne ar ko neizceļas. Un tas, kā es ticu, patiešām ir saistīts gan ar filmu noturīgajām vērtībām, gan noturīgo kvalitāti. Līdzko parādās jauna Lotes filma, tiek publicētas dažas intervijas ar autoriem, dienas avīzēs lasāmi dažu saviļņotu bērnu vecāku kvēlie ieteikumi, filmu nozares izdevumos tiek publicētas viena vai divas valodas lietojuma ziņā mazliet profesionālākas, taču ne obligāti saturīgākas recenzijas, kam, līdzīgi dienas avīžu gabaliņiem, noteikti jābeidzas ar kritiķa pārstāstu, ko par filmu domājis uz kinoteātri līdzī paņemtāis gados jaunais radnieks. Un, ja starplaikā starp filmām uz teātru skatuvēm atkal parādās kāds Lotes iestudējums vai iznāk grāmata, tad žurnālisti spriedelē par Lotes *brenda* veiksmi.

Viens no jautājumiem, kas atkal un atkal raisās saistībā ar Loti – kāds ir tās veiksmes fenomena noslēpums, kāpēc tā tomēr ir tik populāra?

Žurnālisti un intervētie psihologi maļ kaut ko par vardarbības trūkumu, to mēdz uzsvērt arī autori, taču, pēc mana ieskata, daudz tuvāk patiesībai Lotes radītāji ir tajos brīžos, kad atzīst: “...apsēdāties un *palaidām muļķi*”. Sevišķi spilgtu efektu šī *muļķa laišana* atstāj uz filmu dialogiem – tiesa, šoreiz gan kritiķi vaimanā, ka bērni sāks atkārtot pūķu savstarpējo gānīšanos, bet nav jau arī nekā, ko aizliegt, neviens nepiedienīgs vārds tur neparādās. “Tev degunā puņķu vietā ir muļķība! Tu, zaļais mērkaķa pakaļgala garspalvu purkšķi!”

GrinbergA FAKTORS

Ne tikai Lotes gadījumā, bet arī visā igauņu animācijas tradīcijā īpašs slānis ir kinomūzika. Lotes pirmais piedzīvojums, ceļojums uz dienvidiem, notiek Igaunijā ļoti populārā komponista Olava Ehalas (1950) mūzikas pavadībā, viņa daiļrade savā melodiskumā ir tikpat neviltots visa labā iemiesojums kā Lote pati. Viņa dziesmas no filmas *Ragainītis / Nukitsamees* (1981)[7] zina ikviens – varbūt mūsdienās vairs ne ikviens bērns, bet vecāki gan.

Taču – un es atvainojos, jo sekos mazliet nešpetna interpretācija –, tā kā Lotes autori atkārtoti uzsvēruši apzinātu opozīciju Holivudas modeļiem, tad Ehalas mūzika (kas par to, ka tāla no Volta Disneja mūziklu plātīgajām ambīcijām) tomēr bija pārāk melodiska. Tā nu visu nākamo filmu mūziku gandrīz pilnībā radījis tieši tikpat leģendārs kinomūzikas autors Svens Grinbergs (Grünberg, 1956). Un man šķiet, ka tieši Grinberga kompozīcijas ir tas filmas slānis, kas vismaz bērnu vecākus Igaunijā uzrunā visvairāk.

Ticu, ka ļoti daudziem no mums atmiņā uz mūžu iespiedušās padomju laika animācijas filmas ar Lepo Sumeras un Erki Svena Tīra (Erkki-Sven Tüür) mūziku, piemēram *Apburtā sala / Nõiutud saar* (1985)[8] un *Stikla šķembu spēle / Klaasikillumäng* (1985)[9]. Savukārt zīmētā filma *Klābu kosmosā / Klaabu kosmoses*[10] bez Svena Grinberga mūzikas būtu tikai kaut kādas krāsainas muļķības, taču tieši *saundtreka* dēļ kļuva par īstu murgu.

Tā nu, dārgie bērnu vecāki, ieskatīsimies tagad spogulī un atzīsim, ka Lotes filmu vērtība mūsu acīs izriet no tā, ka filma (atšķirībā no Amerikas studiju standartrisinājumiem) neaizrauj visas mūsu maņas, bet pieviltības sajūta, kas

tādējādi rodas, ir neizsakāmi nostalgiska. Taču man šķiet, ka mūsu bērni Loti skatās mazliet citādi. Mēs savulaik apsēdāmies pie televizora un cerējām, ka varbūt šoreiz bērnu raidījumā *Vislielākais draugs* atkal tiks parādīts gabaliņš no *Mighty Mouse*, tomēr tā vietā visiem par vilšanos kārtējo reizi rādīja visādas vietējās glupības. Savukārt mūsu bērni pašmāju darinājumu savdabību laikiem spēj pat novērtēt un to savādību izbauda acīmredzot tikpat ļoti, kā mēs jūsmojām par Amerikas kinostudiju *action*.

Indreks Grigors (1981) ir Pērnavā dzimis un Tartu universitātē studējis mākslu kritiķis, semiotiķis un izstāžu kurators. Vairāk - www.indrekgrigor.com